

Marek Barwiński

Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych
Uniwersytet Łódzki

WSPÓŁCZESNE STOSUNKI NARODOWOŚCIOWO-RELIGIJNE NA PODLASIU

Podlasie jest krainą historyczno-geograficzną, która przez stulecia pełniła funkcję pogranicza zarówno politycznego jak i narodowościowego, gdzie dochodziło do przenikania się etnosu polskiego, litewskiego, białoruskiego i ukraińskiego. To z kolei determinowało kształtowanie się na Podlasiu bardzo trwałej strefy pogranicza religijnego, językowego i kulturowego. Pogranicze to zostało uformowane przez szereg społeczności etnicznych i religijnych, zamieszkujących od wieków ten obszar, wzajemnie się przenikających i silnie na siebie oddziałujących oraz tworzących – zarówno w przeszłości jak i współcześnie – prawdziwą mozaikę narodowościową, religijną, językową i kulturową. Na zróżnicowanie etniczno-religijne tego obszaru decydujący wpływ miały wielokrotne zmiany przynależności politycznej Podlasia, a także pełnienie przez ten region, zwłaszcza w średniowieczu, funkcji granicy strefowej, swoistych kresów dla Polski, Litwy i Rusi, oraz związane z tym kolejne fale osadnictwa [Gloger 1903; Makarski 1996; Piskozub 1968, 1987; Ślusarczyk 1993, 1995; Wiśniewski 1970, 1977; Wyrobisz 1981].

Podlasie należy współcześnie do najbardziej zróżnicowanych pod względem narodowościowym i religijnym regionów Polski. Narodem dominującym są Polacy, ale szczególnie wschodnia część regionu jest zamieszkała przez liczną społeczność białoruską. Ponadto w strukturze narodowościowej Podlasia zaznaczają swą obecność mniej liczne grupy Ukraińców, Litwinów, Tatarów, Cyganów, Ormian, Rosjan i Karaimów. Mozaika religijna badanego obszaru jest zdecydowanie mniejsza, jednakże wschodnie Podlasie jest obecnie jedynym regionem w Polsce, gdzie wyznawcy religii katolickiej są mniejszością, a zdecydowanie dominują wierni Kościoła prawosławnego [Chałupczak, Browarek 1998; Sadowski 1991a, 1995, 1997].

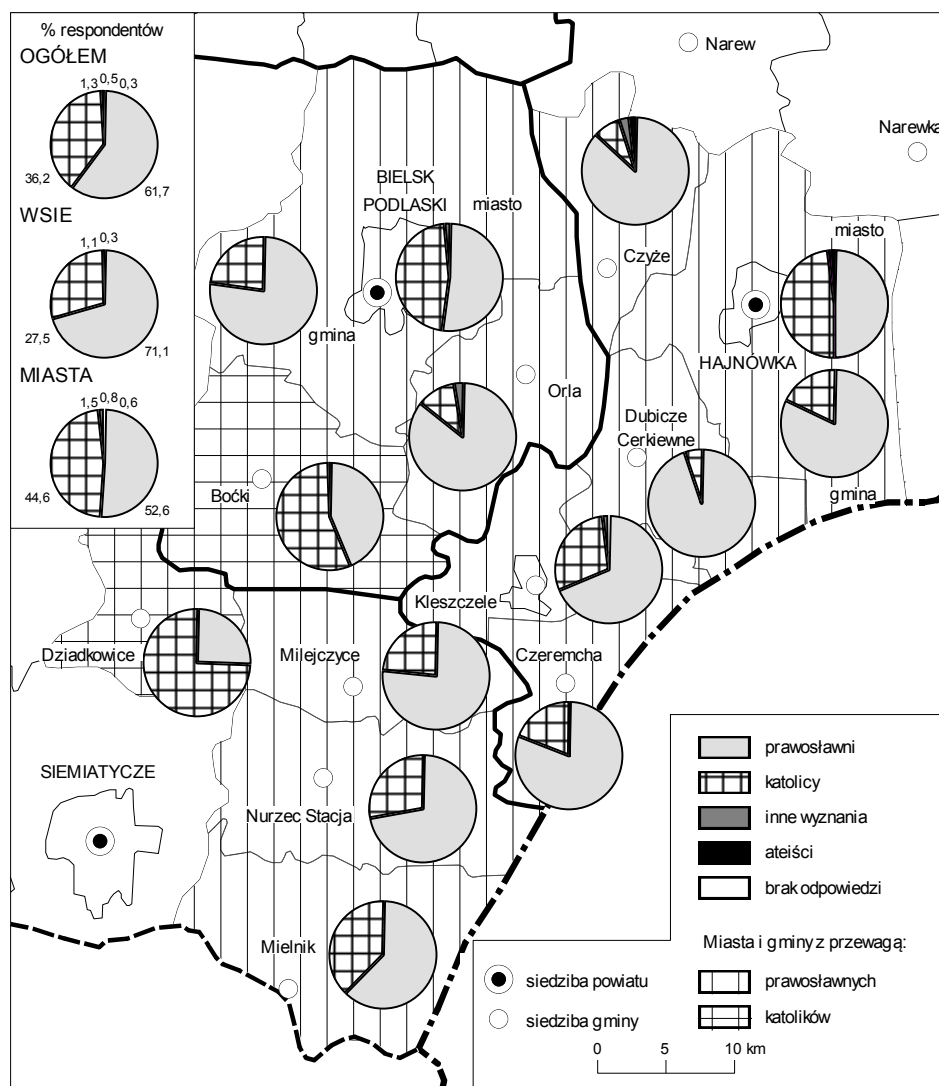
Pogranicze narodowościowo-wyznaniowe na Podlasiu ma charakter strefowy, bez wyraźnych granic pomiędzy poszczególnymi społecznościami, z licznymi obszarami przejściowymi, zamieszkanymi przez różne grupy narodowościowe, religijne, językowe i kulturowe. Niejednokrotnie występuje tu brak stereotypowych zależności pomiędzy poszczególnymi elementami tożsamości, zwłaszcza między przynależnością narodową a językiem ojczystym czy wyznaniem. Często przynależność religijna jest istotniejszym

elementem różnicującym niż przynależność narodowa. Ponadto na badanym obszarze nadal zachodzą procesy, które bezpośrednio wpływają na przekształcenia struktury narodowościowej. Dotyczy to głównie ludności prawosławnej, której część ulega dalszej polonizacji, a pewna grupa także swoistej rerutenizacji. Dodatkowo znaczna część mieszkańców Podlasia, wywodząca się głównie – choć nie tylko – z prawosławnej ludności wiejskiej, z powodu niechęci do samookreślenia się oraz niewielkiej świadomości odrębności etnicznej unika jednoznacznej deklaracji narodowościowej, określając się jako „tutejsi”. Na podstawie terenowych badań ankietowych¹ przeprowadzonych wśród 1512 osób zamieszkałych w 3 miastach – Bielsku Podlaskim, Hajnówce, Kleszczelach (517 osób) – oraz w 103 wsiach położonych na obszarze 12 gmin² południowo-wschodniej części Podlasia (995 osób), podjęto próbę określenia struktury narodowościowo-wyznaniowej, zbadania poczucia tożsamości narodowej, religijnej, językowej wraz z ustaleniem zależności pomiędzy poszczególnymi deklaracjami oraz zbadania relacji pomiędzy mieszkańcami badanego obszaru. Wyniki badań potwierdziły zdecydowaną dominację wyznawców prawosławia wśród respondentów, zwłaszcza we wschodnim fragmencie obszaru badań (rys. 1), oraz zamieszkiwanie na tym obszarze ludności o polskiej, białoruskiej i ukraińskiej tożsamości narodowej, czyli przedstawicieli narodowości, które od wieków kształtowały obraz struktury etnicznej Podlasia (rys. 2). Jednocześnie wśród respondentów bardzo wyraźnie zaznacza się duża społeczność (ok. 20%) w większości wyznająca prawosławie, unikająca jednoznacznej deklaracji narodowościowej i określająca się jako „tutejsi”. Jest to grupa liczniejsza od osób deklarujących się jako Białorusini (rys. 2). Samo deklarowanie „tutejszości” nie jest na Podlasiu niczym wyjątkowym ani specyficznym dla tego pogranicza. Ludność „tutejsza” – lub mówiąca językiem „tutejszym” – występowała i występuje na wielu pograniczach etnicznych, zwłaszcza pomiędzy ludnością pokrewną kulturowo, gdzie często istnieją środowiska o niesprecyzowanej świadomości narodowej lub o dominacji poczucia odrębności lokalnej – „tutejszości” – zastępującej świadomość narodową [Tomaszewski 1991].

---

¹ Badania przeprowadzono metodą wywiadu standaryzowanego na podstawie kwestionariusza. Próbę do badań dobrano metodą proporcjonalno-kwotową. Dla terenów wiejskich przyjęto proporcje 2 wywiady na 100 mieszkańców, natomiast dla miast – 1 wywiad na 100 mieszkańców. Kwotowość polegała na doborze struktury wieku i płci respondentów, adekwatnie do rzeczywistej struktury wieku i płci populacji na badanym obszarze. Badania terenowe zostały przeprowadzone przez autora oraz grupę 22 studentów geografii Uniwersytetu Łódzkiego w ramach programowych ćwiczeń terenowych w lipcu 1999 roku.

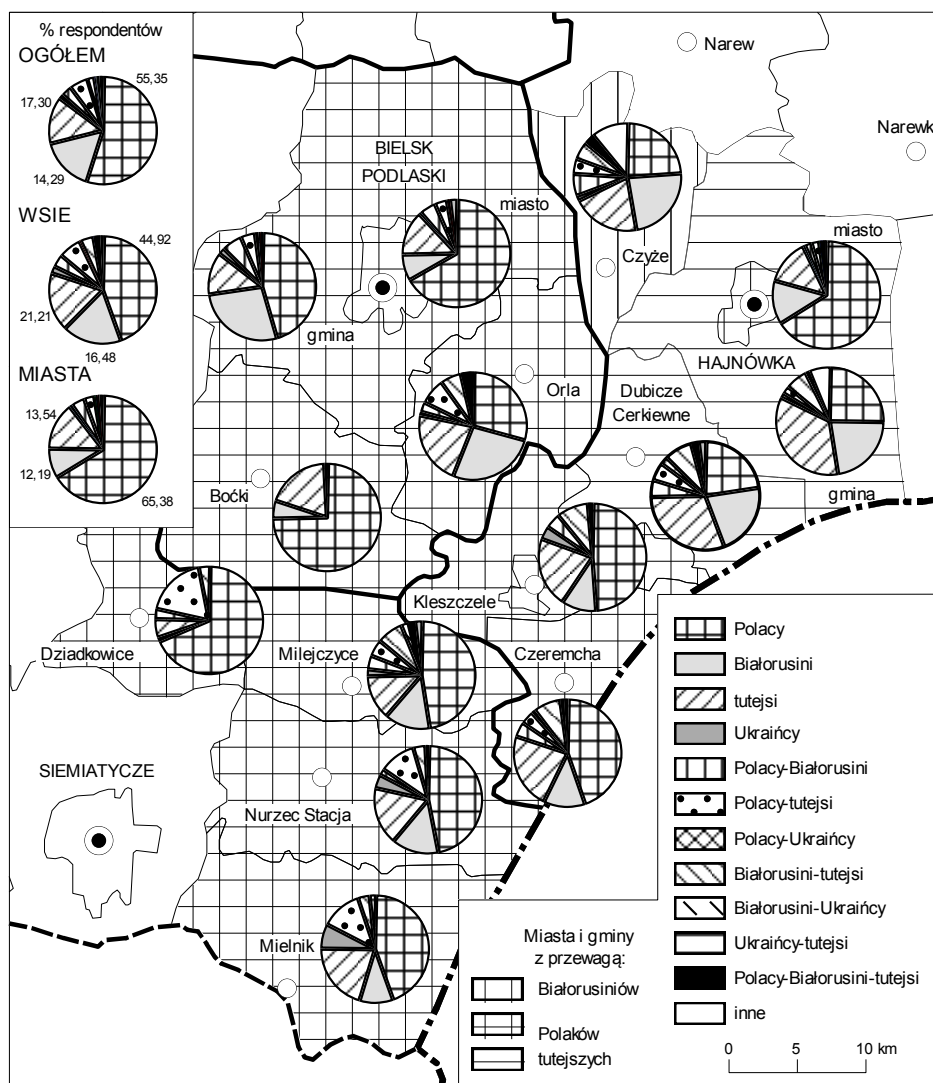
² Gminy objęte badaniami: Bielsk Podlaski, Czyże, Orla, Hajnówka, Dubicze Cerkiewne, Kleszczele, Czeremcha, Milejczyce, Nurzec-Stacja, Mielnik, Dziadkowice, Boćki.

Rys. 1. Struktura religijna respondentów

Współcześnie w Polsce sytuacja taka ma miejsce – poza Podlasiem – jeszcze na Śląsku, Orawie, Kaszubach, Warmii i Mazurach [Koter 1995; Sobczyński 1998; Sadowski 1991a, b, 1995; Sakson 1990]. Zaskakująca i specyficzna dla Podlasia jest natomiast skala tego zjawiska. Trudno jest znaleźć jednoznaczną przyczynę wyjaśniającą fenomen występowania aż 20-30% respondentów, którzy na przełomie XX i XXI wieku, w warunkach demokratycznego państwa, unikając deklaracji narodowościowej określili siebie mianem „tutejszych”. Składa się na to kumulacja różnorodnych przyczyn, zwłaszcza silnego utożsamiania się z najbliższą okolicą, co może prowadzić do subiektywnego deklarowania „tutejszości” bez względu na obiektywną przynależność narodową oraz bardzo niski poziom wykształcenia, zwłaszcza wśród ludności wiejskiej, czego konsekwencją jest m.in. nadal niewielkie poczucie świadomości odrębności etnicznej tej grupy. Ponadto pewne znaczenie może mieć również niechęć do jednoznacznych deklaracji narodowościowych na obszarze

zróznicowanego, jednak zdominowanego przez Polaków, pogranicza oraz niewielki poziom antagonizmów narodowościowych wśród mieszkańców Podlasia, który nie wymaga ciągłego „opowiadania się” po którejś ze stron.

Rys. 2. Struktura etniczna respondentów

O niejednoznacznie wykrystalizowanym poczuciu tożsamości narodowej wśród części respondentów świadczy również relatywnie częste deklarowanie złożonych kategorii etnicznych, czyli poczucia przynależności do więcej niż jednego narodu (rys. 2). Zjawisko takie jest stosunkowo częste na obszarach pogranicza etnicznego i spowodowane jest w głównej mierze procesami asymilacji, jednak na Podlasiu dotyczy ono licznej, bo aż kilkunastoprocentowej grupy respondentów.

Bardzo charakterystyczną cechą współczesnej struktury narodowościowej Podlasia jest ponowne kształtowanie się ukraińskiej świadomości narodowej, negowanej na tym obszarze przez większą część XX wieku. Jest to zjawisko stosunkowo młode, zarysowujące się dopiero

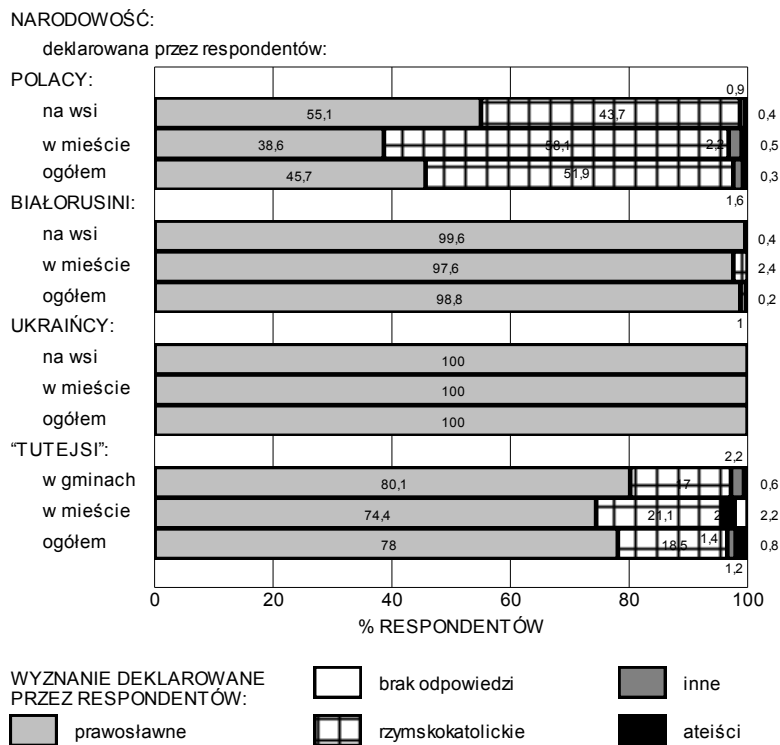
od lat osiemdziesiątych, dlatego też obecny udział ludności ukraińskiej w strukturze etnicznej Podlasia jest znikomy (rys. 2). Jednak ze względu na aktywność podlaskich organizacji o charakterze ukraińskim oraz specyficzną strukturę społeczno-demograficzną tej grupy – jest to społeczność relatywnie najmłodsza i najlepiej wykształcona – można przypuszczać, że w przyszłości będzie ona coraz wyraźniej zaznaczać się w strukturze narodowościowej Podlasia i ponownie na trwałe wpisze się w mozaikę etniczną tego regionu. Proces swoistej rerutenizacji niewielkiej części społeczności prawosławnej odbywa się głównie na gruncie odrębnego języka, kultury oraz historycznie odrębnego pochodzenia etnicznego ludności prawosławnej zamieszkującej pomiędzy Narwią a Bugiem. Badanie naukowe, zwłaszcza historyków i językoznawców, oraz wyniki XIX-wiecznych spisów ludności potwierdzają „ukraiński charakter etniczny” prawosławnych mieszkańców badanego fragmentu Podlasia [Eberhardt 1996; Hawryluk 1993, 1998, 1999; Makarski 1996; Sadowski 1991b, 1995, 1997; Wakar 1917; Wiśniewski 1970, 1977, 1980]. Jednak należy podkreślić, że charakter ten jest współcześnie prawie wyłącznie teoretyczny, a poczucie ukraińskiej tożsamości narodowej wśród mieszkańców Podlasia jest marginalne.

M. Koter w pracy *Ludność pogranicza – próba klasyfikacji genetycznej* [1995], podkreśla, że „(...) na pograniczu białorusko-ukraińskim (także w granicach Polski) podobieństwo kulturowe pomiędzy tymi dwoma prawosławnymi narodami jest tak silne, że ich formalne rozgraniczenie staje się niemożliwe. W rejonie Bielska Podlaskiego i Hajnówki zdarza się, że na skutek różnych sytuacji życiowych oraz poddania się odmiennej propagandzie politycznej, w obrębie tej samej rodziny ojciec jest „tutejszy”, jeden syn uważa się za Białorusina, drugi za Ukraińca, a wyemancypowana córka deklaruje się jako Polka”. Opinia ta bardzo trafnie oddaje zarówno specyfikę sytuacji narodowościowej na Podlasiu, jak i ukazuje trudności – a raczej niemożność – przeprowadzenia jednoznacznego, obiektywnego podziału tego obszaru na część „polską”, „białoruską” i „ukraińską”.

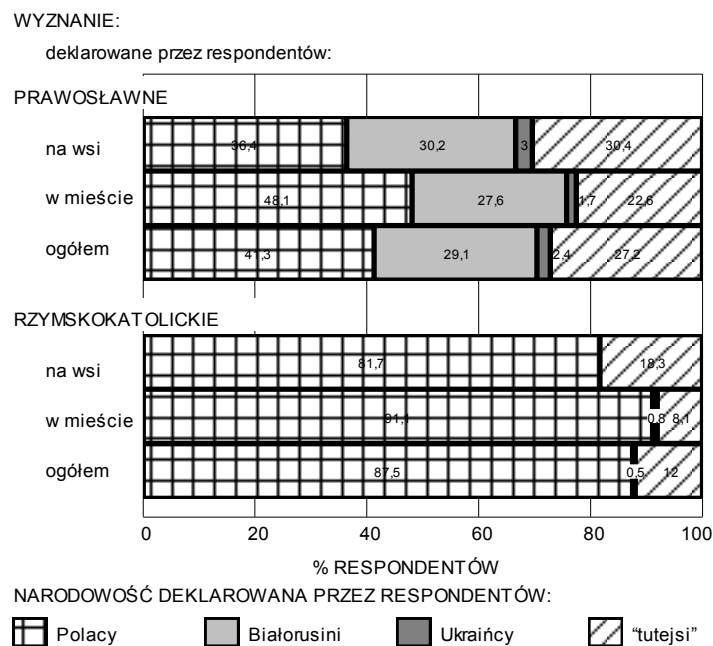
Kolejną charakterystyczną cechą współczesnej tożsamości ludności zamieszkującej badany obszar jest częsty brak stereotypowych zależności pomiędzy przynależnością narodową a deklaracjami wyznaniowymi i językowymi [Barwiński 2001a, b].

Narodowość białoruska i ukraińska jest silnie związana z religią prawosławną. Jednak powszechne, stereotypowe utożsamianie całej społeczności prawosławnej z ludnością białoruską bądź ukraińską nie znajduje potwierdzenia w wynikach badań. Spowodowane jest to bardzo dużym (aż 45%) udziałem respondentów o polskiej tożsamości narodowej w grupie wyznawców prawosławia, spośród których kategoria „Polak-prawosławny” jest najliczniejsza. Ponadto zdecydowana większość „tutejszych” (78%) jest wyznania prawosławnego. Dlatego

też, pomimo że praktycznie wszyscy Białorusini są jednocześnie prawosławnymi, zaledwie co trzeci prawosławny deklaruje białoruską tożsamość narodową. Z kolei wyznanie katolickie jest ściśle związane z polską tożsamością narodową, a jedynie nieco ponad 10% katolików deklaruje się jako „tutejsi”. Kategoria „Białorusin-katolik” oraz „Ukrainiec-katolik” wśród respondentów praktycznie nie występuje (rys. 3, 4).

Rys. 3. Struktura religijna głównych grup etnicznych respondentów

Rys. 4. Struktura etniczna wyznawców prawosławia i katolików

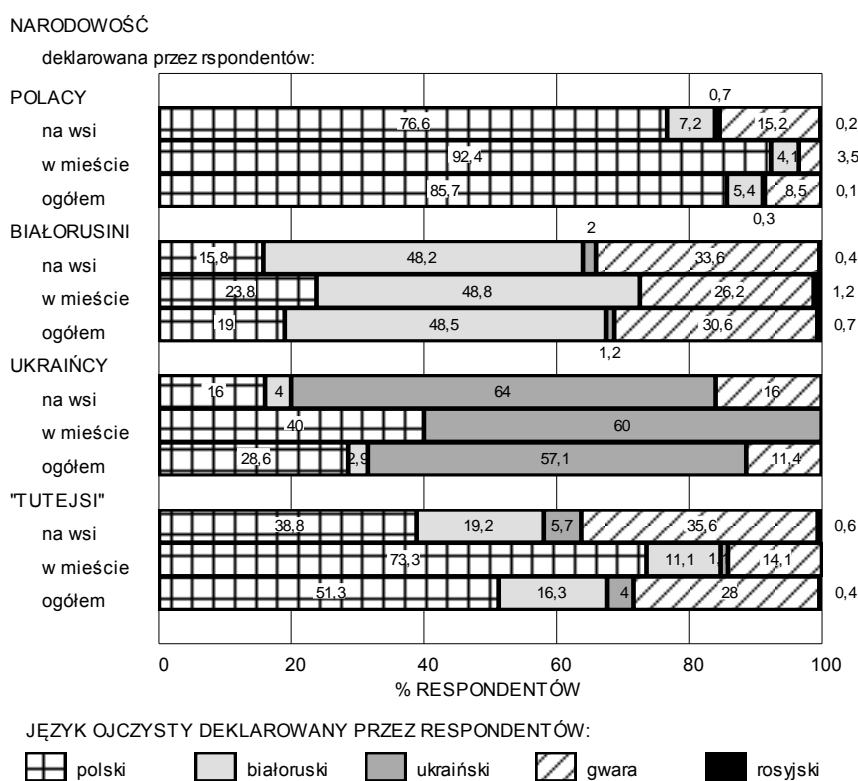
Podobne wyniki uzyskał w swoich badaniach A. Sadowski [1991a, 1995, 1997], który szacuje, że na Podlasiu polska tożsamość narodowa jest powszechna wśród wyznawców religii katolickiej, ponadto około połowa prawosławnych mieszkańców Podlasia określa się jako Polacy, a wśród pozostałej części społeczności prawosławnej zaledwie połowa utożsamia się z narodem białoruskim.

Można przypuszczać, że – tak uważają E. Mironowicz [1992], A. Sadowski [1995, 1997] i M. Sobczyński [2000, 2001] – zdecydowana większość respondentów deklarujących się jako „Polacy-prawosławni” to spolonizowani Białorusini lub Ukraińcy.

Według Sobczyńskiego [2000] istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że osoba zamieszkująca na Podlasiu, będąca wyznania prawosławnego i deklarująca się jako Polak, jest w rzeczywistości zasymilowanym Białorusinem, głównie z tego powodu, że w okresie zaborów deklarowanie wyznania prawosławnego przez etnicznego Polaka było traktowane jako zdrada narodowa i zdarzało się niezwykle rzadko. Tezę tę potwierdza Sadowski [1995], według którego powszechność kategorii „Polak-prawosławny” jest związana z „szerokimi i masowymi, zachodzącymi od dawna procesami asymilacji przedstawicieli społeczności prawosławnych do narodu polskiego”. Głównymi czynnikami przyspieszającymi asymilację prawosławnej społeczności Podlasia jest migracja do miast, możliwość uzyskania awansu społecznego i ekonomicznego, polonizacyjna działalność systemu edukacji oraz powszechność stosowania języka polskiego, a także przywiązanie do historii i kultury polskiej przy jednoczesnym braku kontaktu z kulturą białoruską, częste postrzeganie „białoruskości” jako czegoś „gorszego”, mniej atrakcyjnego, a co za tym idzie, ukrywanie „ruskiego” pochodzenia, ponadto słaba znajomość białoruskiej historii, kultury, języka [Sadowski 1995]. Także Mironowicz [1992] na podstawie badań nad świadomością narodową społeczności prawosławnej Białostoczczyzny, przeprowadzonych w latach osiemdziesiątych, podkreśla zasadnicze znaczenie procesów asymilacyjnych przy genezie kategorii „Polak-prawosławny”, zwłaszcza związanych z migracjami do miast oraz chęcią awansu społecznego ludności prawosławnej, któremu „białoruskość” często przeszkadzała i z tego powodu była powszechnie odrzucana. Istotna wydaje się uwaga W. Pawluczuka [1999], który podkreśla, że na Podlasiu określenie „Polak-prawosławny” nie oznacza po prostu Polaka wyznania prawosławnego, ale Polaka, który jednocześnie czuje swą przynależność do prawosławnej wspólnoty cywilizacyjnej. Dowodzi tego stosowanie, zwłaszcza w czasach PRL-u, określenia „Polak-prawosławny” także w stosunku do ateistów, głównie funkcjonariuszy partyjnych pochodzenia białoruskiego, którzy powszechnie deklarowali się jako Polacy.

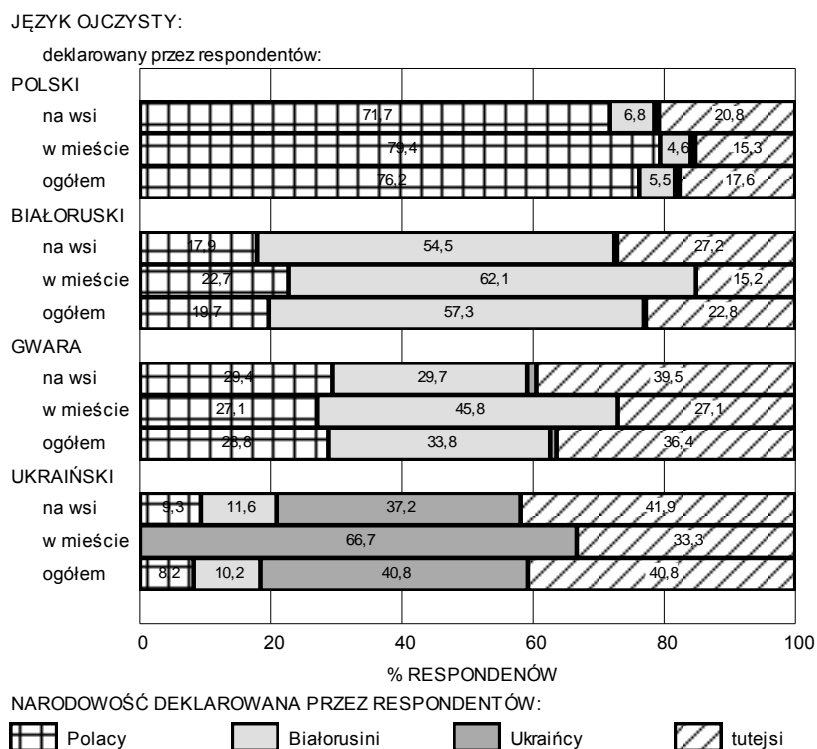
Brak stereotypowego pokrywania się deklaracji narodowych i wyznaniowych pokazuje, że na Podlasiu podział na Polaków oraz Białorusinów i Ukraińców nie przebiega wzdłuż osi katolicy – prawosławni, głównie z powodu bardzo licznej kategorii „Polak–prawosławny”. Jednak podziały religijne nie są bez znaczenia dla struktury narodowościowej, głównie grup „mniejszościowych” – Białorusinów oraz Ukraińców, dla których religia prawosławna jest jednym z podstawowych elementów tożsamości narodowej.

Dużo bardziej złożone zależności zachodzą pomiędzy deklarowaną tożsamością narodową a językową (rys. 5, 6). Wśród ankietowanych zdecydowanie dominuje postrzeganie języka polskiego w kategoriach „języka ojczystego”. Wynika to bezpośrednio z dominacji Polaków w strukturze etnicznej respondentów. Ponadto występuje znaczny udział ankietowanych o niepolskiej tożsamości narodowej, przy jednoczesnej polskiej tożsamości językowej. Co drugi z „tutejszych”, co trzeci Ukraińiec oraz co piąty Białorusin podaje język polski, a nie białoruski czy ukraiński, jako ojczysty. Proces polonizacji dokonuje się zatem głównie poprzez asymilację językową, która postępuje szybciej niż narodowa, a zwłaszcza religijna. Wynika to z powszechności języka polskiego jako jedyne języka urzędowego, dominującego w mediach, szkołach, administracji, pracy i w życiu codziennym.

Rys. 5. Struktura językowa głównych grup etnicznych respondentów

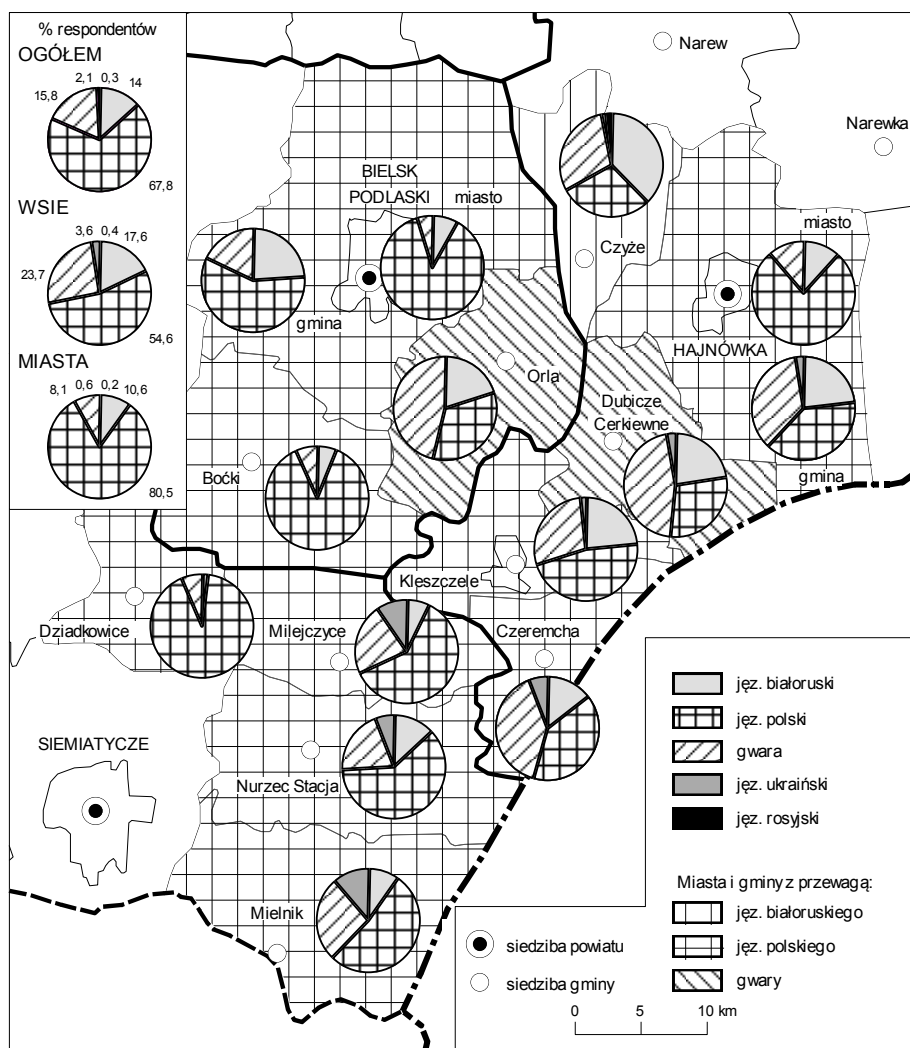

Rys. 6. Zależność pomiędzy językiem ojczystym a narodowością

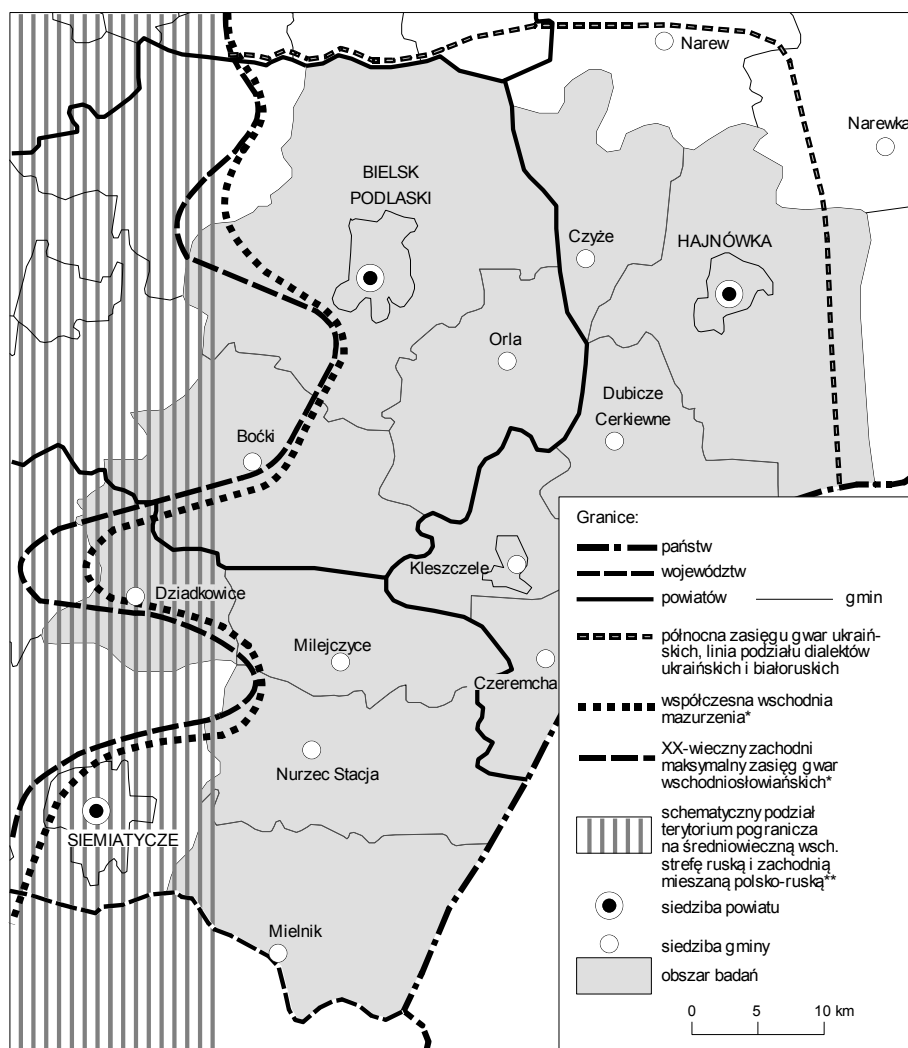
Bardzo ciekawym wynikiem badań jest stwierdzenie, że drugim „językiem ojczystym” dla respondentów badanego fragmentu Podlasia jest nie język białoruski czy ukraiński, lecz miejscowa gwara, którą w kategoriach „ojczystych” określiło ponad 15% ogółu respondentów, zwłaszcza wśród Białorusinów i „tutejszych” (rys. 7).

Badania naukowe potwierdzają współcześnie istnienie gwar północno-ukraińskich we wschodniej i południowo-wschodniej części Podlasia, aż po linię Narwi (rys. 8). Praktycznie cały omawiany obszar, poza niewielkimi fragmentami w części zachodniej, jest położony w ich obrębie [Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny 1980]. Z wyników badań można wysnuć wniosek, że gwara, którą posługuje się na co dzień 20-30% respondentów mieszkających na terenach wiejskich pomiędzy Narwią i Bugiem, a w niektórych gminach nawet połowa ankietowanych, jest w rzeczywistości gwarą ukraińską lub ewentualnie dialektem dużo bardziej zbliżonym do języka ukraińskiego niż białoruskiego. Jednak zdecydowana większość respondentów nie potrafiła zaklasyfikować gwary w kategoriach narodowych, odróżniała ją od języka białoruskiego, ale nie utożsamiała z ukraińskim, uważając ją za język „prosty”, „wiejski”, „tutejszy”. Dlatego też nie można automatycznie łączyć faktu powszechności występowania gwar ukraińskich na Podlasiu z ukraińską świadomością narodową zamieszkującej tam ludności, ponieważ gwary te najczęściej są traktowane w kategoriach „tutejszości”, a nie „ukraińskości”.

Rys. 7. Struktura językowa respondentów na podstawie deklarowanego języka ojczystego

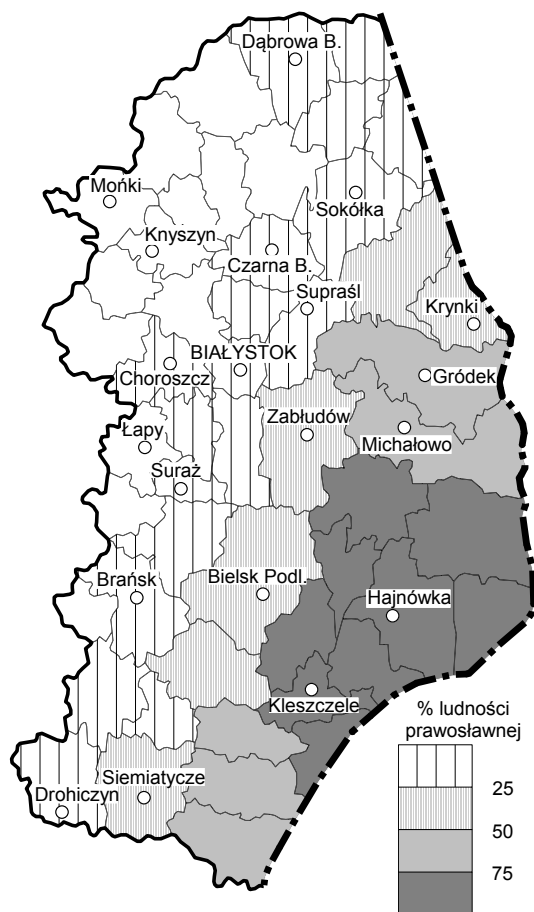
Wykazane w wyniku badań zależności pomiędzy poszczególnymi kategoriami tożsamości pokazują, że wśród „mniejszościowych” społeczności badanego fragmentu Podlasia najwcześniej zachodzą procesy polonizacji językowej oraz narodowej, niejednokrotnie przyjmującej formę akulturacji. Najczęściej jednak nie pociągają za sobą konwersji religijnej, zdecydowanie opierającej się procesom asymilacji. Dowodzi tego powszechność – zwłaszcza na terenach wiejskich – kategorii narodowo-religijnej „Polak–prawosławny”, która w zdecydowanej większości składa się ze spolonizowanej ludności pochodzenia białoruskiego lub ukraińskiego i nadal – pomimo przyjęcia polskiej tożsamości narodowej i językowej – deklarującej wierność wyznaniu prawosławnemu, nie związanemu z polską tradycją i tożsamością. Jest to spowodowane dominacją na badanym obszarze konserwatywnej społeczności wiejskiej, z relatywnie dużym udziałem ludzi starszych, wśród których przywiązanie do „religii ojców” jest niezwykle silne, zdecydowanie silniejsze niż do języka ojczystego czy tożsamości narodowej.

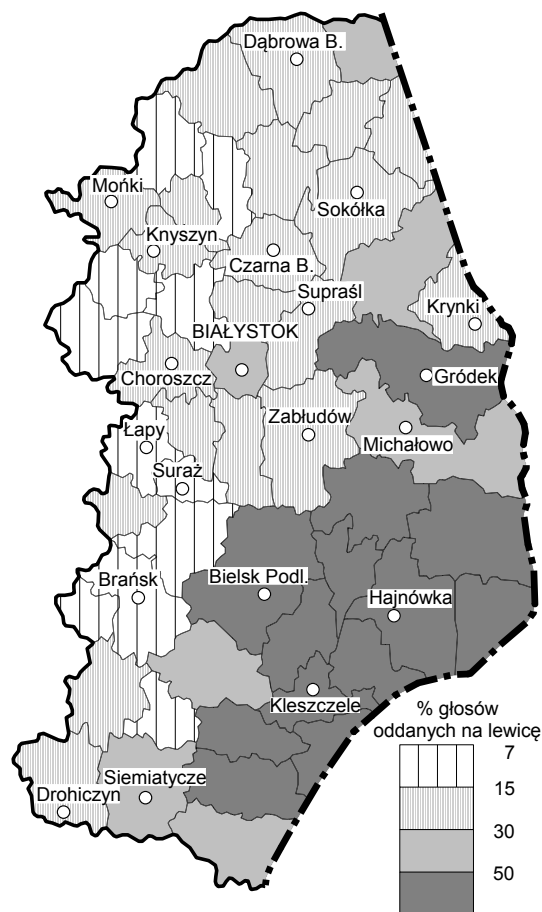
Rys. 8. Położenie obszaru badań na tle polsko-ruskiego pogranicza językowego (oprac. własne na podst. *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, tom 1, 1980 oraz Makarskiego, 1996)

Ponadto, co jest bardzo istotne, różnice pomiędzy religią katolicką a prawosławną nie sprowadzają się wyłącznie do kwestii teologicznych. Są to również, a może przede wszystkim różnice kulturowe, obyczajowe, społeczne. Dlatego przynależność do społeczności prawosławnej to nie tylko kwestia samego wyznania religijnego, to również kwestia kultury, tradycji, mentalności, swoistego „stylu życia”. Różnice te bardzo wyraźnie przejawiają się m.in. w zachowaniach wyborczych, gdzie zdecydowana większość prawosławnej ludności Podlasia, bez względu na białoruską lub polską przynależność narodową, głosuje na ugrupowania lewicowe (rys. 9, 10). Lewicowe sympatie prawosławnej ludności Podlasia, wyraźne w okresie władzy komunistycznej, są nadal kontynuowane w warunkach demokratycznej Polski. Podlasie dzieli się bardzo wyraźnie na dwa obszary: zachodni – z dominacją polskiej ludności katolickiej, o silnych tradycjach narodowych, w wolnych wyborach głosującą na opcje prawicowe oraz wschodni – z przewagą ludności prawosławnej, głosującej

zdecydowanie na lewicę we wszystkich kolejnych wyborach lat pięćdziesiątych [Kowalski 1998 i 2000].

Rys. 9. Ludność prawosławna w województwie białostockim [Sadowski 1995]

Rys. 10. Głosy oddane na lewicę w województwie białostockim w roku 1997 [Kowalski 2000]

Według M. Kowalskiego [1998] „(...) jest to obszar, który pod względem preferencji wyborczych należy do jednego z bardziej wyrazistych w skali kraju”. Tak duże i konsekwentne poparcie dla opcji lewicowych na wschodnim Podlasiu można tłumaczyć możliwościami awansu społecznego, politycznego i ekonomicznego stworzonymi przez władze komunistyczne dla społeczności prawosławnej, przeszłością historyczną tego obszaru, tradycjami kulturowymi, różnicami cywilizacyjnymi. Jednak z pewnością istotnym powodem takich zachowań ludności prawosławnej jest również „(...) obronna reakcja mniejszości wyznaniowej i narodowościowej, skierowana przeciwko dominacji katolicyzmu i polskiemu nacjonalizmowi, kojarzonym powszechnie z polską prawicą” [Kowalski 2000]. Wniosek taki mogą potwierdzać analogiczne zachowania wyborcze ewangelickiej ludności Śląska Cieszyńskiego. Z kolei tak zdecydowane poparcie ludności katolickiej dla konserwatywnych ugrupowań prawicowych można tłumaczyć m.in. „efektem pogranicza”, wzmacniającym

przywiązanie ludności polskiej do wspólnoty narodowej oraz uwarunkowanymi historycznie antykomunistycznymi przekonaniemii tutejszej ludności katolickiej [Kowalski 1998, 2000].

Ten polityczno-religijny podział Podlasia został potwierdzony wynikami referendum unijnego z czerwca 2003 roku, kiedy to ponownie wyniki głosowania bardzo wyraźnie pokryły się ze strukturą religijną. Obszar zamieszany w większości przez ludność prawosławną był częścią Podlasia, która najwyraźniej opowiedziała się za członkostwem Polski w Unii Europejskiej (choć przy najniższej w Polsce frekwencji), z kolei w zachodniej – katolickiej części Podlasia – wiele gmin było przeciwko akcesji do UE. Można to w głównym stopniu tłumaczyć tradycyjnymi preferencjami partyjnymi – partie lewicowe zdecydowanie bardziej opowiadały się za wstąpieniem do Unii niż prawicowe, z których część była akcesji przeciwna. Nie bez znaczenia było zdecydowane poparcie dla Unii Europejskiej wyrażone przez polskich hierarchów Kościoła prawosławnego oraz, z drugiej strony, bardzo silne wpływy na zachodnim Podlasiu i w dawnym województwie łomżyńskim zdecydowanie antyunijnego, konserwatywnego katolicyzmu związanego z „Radiem Maryja”.

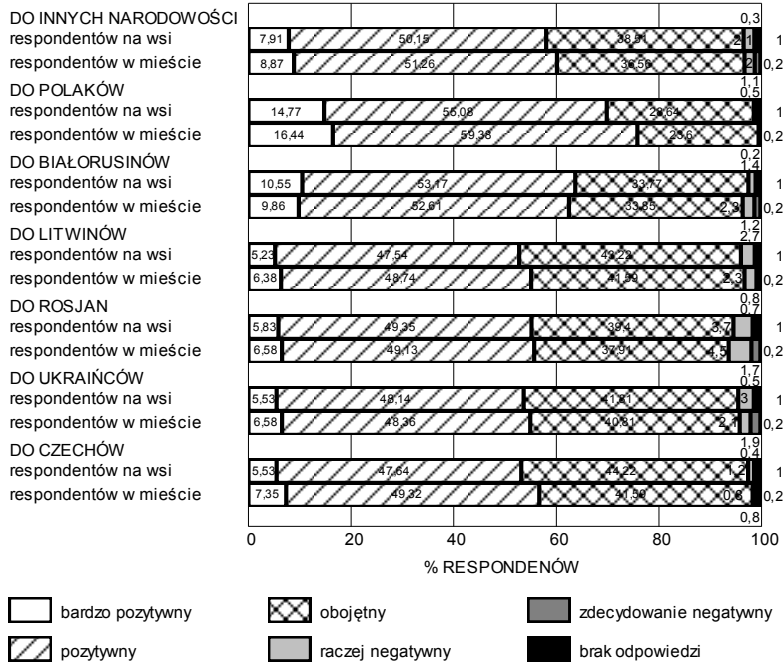
Wyniki wolnych, demokratycznych wyborów pokazują, że Podlasie jest nie tylko pograniczem narodowościowym, religijnym, językowym, kulturowym, ale również pograniczem elektoralem.

Można stwierdzić, że historycznie ukształtowane zróżnicowanie religijne społeczności Podlasia jest nadal bardzo stabilne, a tożsamość religijna – zarówno prawosławna jak i katolicka – jest zdecydowanie najsilniejszym oraz najbardziej wyrazistym rodzajem tożsamości badanych mieszkańców Podlasia. Z kolei tożsamość narodowa oraz językowa części ludności, zwłaszcza prawosławnej, ma charakter dynamiczny. Ulega zmianom i przekształceniom, polegającym głównie na asymilacji do polskości, jednak bez konwersji religijnej. Dlatego też wśród badanej społeczności Podlasia współczesne podziały narodowe, religijne i językowe wyraźnie przeczą powszechnym stereotypowym zależnościom.

Ustalone na podstawie badań ankietowych relacje pomiędzy multietnicznym społeczeństwem Podlasia odbiegają od powszechnych wyobrażeń i mitów na temat rodzaju, konfliktowości oraz przejawów stosunków pomiędzy mieszkańcami bardzo zróżnicowanego obszaru pogranicza [Barwiński 2001c].

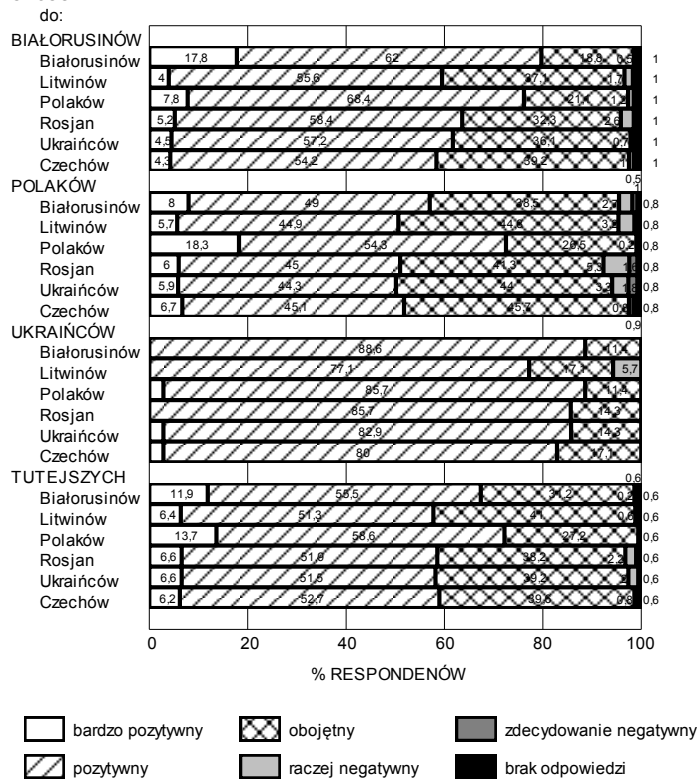
Zdecydowana większość respondentów cechuje się bardzo dużą tolerancją w odniesieniu do innych narodowości i religii, swój osobisty stosunek do przedstawicieli odmiennych narodów i wyznań w zdecydowanej większości określa jako „pozytywny” lub „obojętny” (rys. 11, 12), a relacje pomiędzy poszczególnymi społecznościami ocenia najczęściej jako „dobre” lub „poprawne” (rys. 13).

STOSUNEK:

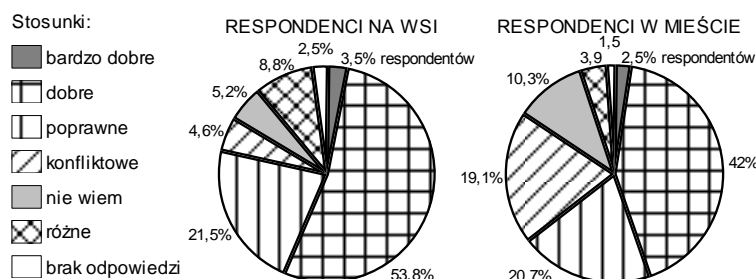

Rys. 11. Stosunek respondentów do różnych narodowości

STOSUNEK:

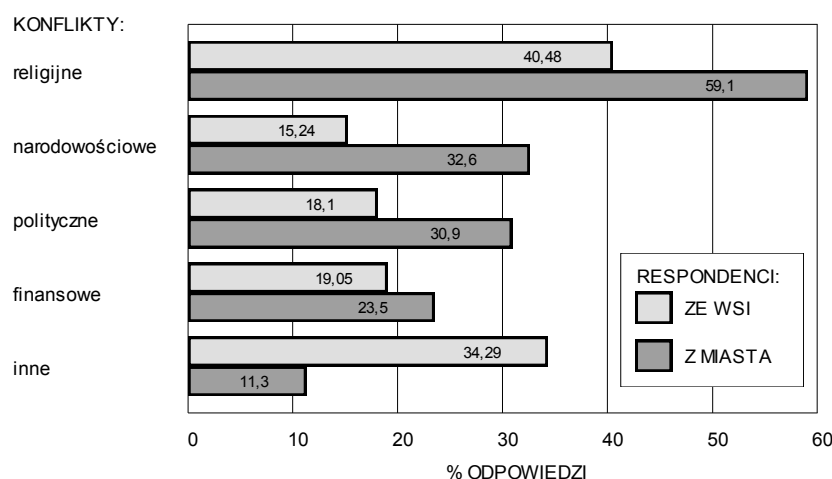

Rys. 12. Stosunek respondentów wg grup etnicznych do różnych narodowości

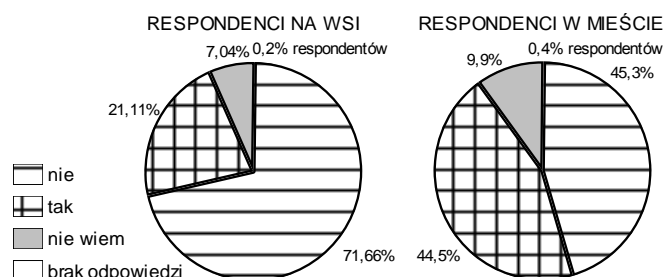

Rys. 13. Ocena stosunków panujących pomiędzy przedstawicielami poszczególnych narodowości zamieszkujących na Podlasiu

Według respondentów, jednym z głównych powodów konfliktów, zwłaszcza na terenach wiejskich, są typowe spory sąsiedzkie, całkowicie oderwane od podziałów narodowych i religijnych. Jednak dominującą przyczyną konfliktów, zwłaszcza w miastach, są kwestie religijne, co potwierdza dużo większe znaczenie podziałów i różnic wyznaniowych niż narodowościowych wśród mieszkańców Podlasia (rys. 14). Trzeba jednak pamiętać, że prawie połowa respondentów w mieście, a na wsi ponad 70% uważa, że na Podlasiu w ogóle nie występują konflikty (rys. 15).

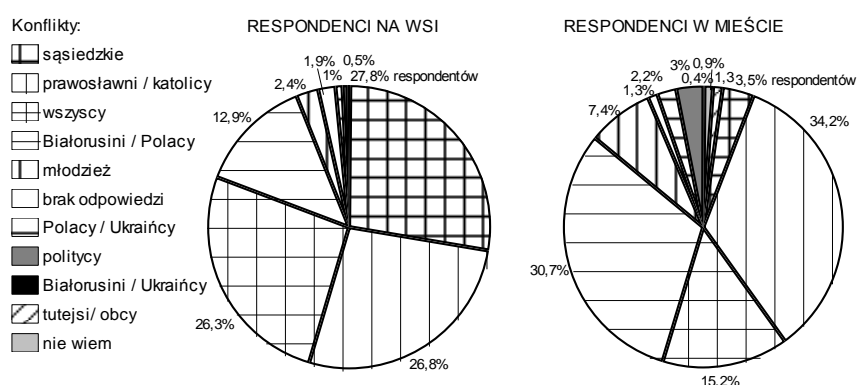

Rys. 14. Przyczyny konfliktów na Podlasiu w ocenie respondentów

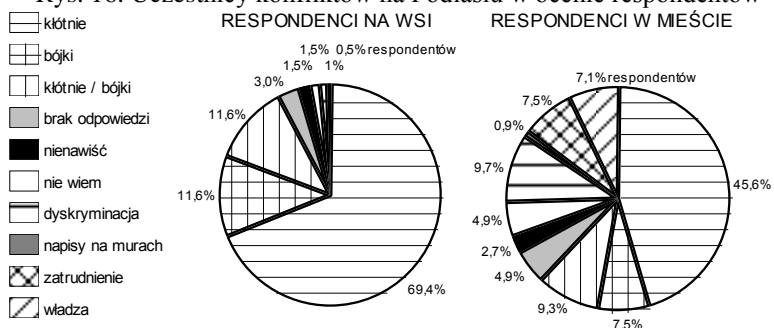

Rys. 15. Występowanie konfliktów wśród ludności zamieszkującej na Podlasiu w ocenie respondentów

Różna ocena zarówno samego występowania konfliktów, jak też ich przyczyn, głównych uczestników i przejawów, przez społeczność wiejską i miejską (rys. 16, 17), wynika przede wszystkim z zasadniczych różnic struktury narodowościowo-religijnej mieszkańców miast i wsi badanego obszaru [Sadowski 1995]. Większość wsi zamieszkuje ludność monoetniczna i jednowyznaniowa, natomiast miasta są bardzo silnie zróżnicowane, praktycznie podzielone na pół, szczególnie pod względem religijnym. Sprzyja to zacieraniu różnic kulturowych na terenach wiejskich oraz ich uwidacznianiu w miastach, co z kolei bezpośrednio przekłada się na częstotliwość sytuacji konfliktogennych, zdecydowanie liczniejszych w miastach.

Rys. 16. Uczestnicy konfliktów na Podlasiu w ocenie respondentów

Rys. 17. Przejawy konfliktów występujących na Podlasiu w ocenie respondentów

Ponadto w miastach, w odróżnieniu od wsi, obecność i działalność organizacji oraz elit „mniejszościowych” jest wyraźnie dostrzegalna. Wynika to głównie z relatywnie wyższego poziomu świadomości narodowej wśród społeczności miejskich oraz z ich większej aktywności społeczno-politycznej. Dlatego też w miastach zazwyczaj różne organizacje czy instytucje wypowiadają się w imieniu poszczególnych mniejszości, stąd jako najbardziej aktywni uczestnicy konfliktów postrzegani są przede wszystkim przedstawiciele głównych narodowości (Polacy, Białorusini, Ukraińcy) lub religii (prawosławni, katolicy) [Sadowski 1995]. Z kolei na wsi ewentualne konflikty są przede wszystkim konsekwencją bezpośrednich, indywidualnych kontaktów międzyludzkich, dlatego też są to głównie

konflikty pomiędzy sąsiadami oraz „wszystkimi”; często nie mają one podłoża religijnego lub narodowościowego, a tylko rodzinne, zawodowe czy sąsiedzkie. Bardzo często niezwykle istotnym czynnikiem konfliktogennym na danym obszarze jest zróżnicowanie ekonomiczne mieszkańców, szczególnie jeżeli pokrywa się z różnicami społeczno-kulturowymi. Jednak współcześnie na Podlasiu, głównie dzięki powojennemu awansowi społecznemu ludności prawosławnej, różnicom religijnym i narodowościowym nie towarzyszy zróżnicowanie finansowe lub społeczno-zawodowe [Mironowicz 1992].

Do nieznacznego poziomu antagonizmów wśród ludności Podlasia przyczynia się też postawa części społeczności prawosławnej, która starając się unikać nieporozumień i konfliktów często maskuje swą odrębność, wypiera „ruskie” elementy własnej kultury i religii, podkreśla przywiązanie do polskości, uważa polską kulturę i język za coś „wyższego”, zdecydowanie bardziej atrakcyjnego. Przyspiesza to procesy polonizacji, które bardzo skutecznie minimalizują zróżnicowanie społeczności Podlasia [Mironowicz 1992, Sadowski 1991b, 1995].

Pomimo tak dużego i wielorakiego zróżnicowania ludności zamieszkującej Podlasie, przeprowadzone badania dowodzą, że relacje pomiędzy poszczególnymi grupami narodowymi i religijnymi cechują się dużą wzajemną tolerancją – bez różnicowania na narodowości szczególnie „lubiane” lub wyraźnie „nieakceptowane” przez ogół społeczności, zaś głównym czynnikiem dzielącym mieszkańców pozostaje nadal przynależność religijna, a nie narodowa. Jednak występowanie, przyczyny i przejawy konfliktów są uzależnione w głównej mierze nie od struktury narodowościowo-religijnej, a od miejsca zamieszkania respondentów. Konflikty, zwłaszcza na terenach wiejskich, występują na niewielką skalę oraz – co bardzo istotne – swoim charakterem niejednokrotnie nie odbiegają do typowych, „normalnych” konfliktów na obszarach jednorodnych etnicznie, religijnie i kulturowo.

Reasumując, do podstawowych wniosków wynikających z przeprowadzonych badań można zaliczyć:

- Brak stereotypowych zależności pomiędzy tożsamością narodową, religijną i językową wśród części respondentów, spowodowany w głównej mierze procesami asymilacji społeczności prawosławnej.
- Przynależność religijna a nie narodowa jest czynnikiem najmocniej identyfikującym, a także dzielącym społeczeństwo Podlasia, zarówno pod względem kulturowym, społecznym jak i politycznym.
- Słabo wykształcone lub skrywane poczucie odrębności narodowej części społeczności Podlasia, zwłaszcza pośród ludności prawosławnej, przejawiające się relatywnie częstym

określanem się jako „tutejszy”, deklaracjami przynależności jednocześnie do dwóch narodów oraz postępującymi procesami asymilacji, czego konsekwencją jest zmienność struktury narodowościowej prawosławnych mieszkańców Podlasia oraz występowanie wśród tej społeczności różnych kategorii przynależności etnicznej.

- Odradzanie się ukraińskiej tożsamości narodowej wśród niewielkiej części społeczności prawosławnej Podlasia.
- Utrzymywanie się ukształtowanego historycznie, wyraźnego podziału Podlasia na część zachodnią, z dominacją polskiej ludności katolickiej oraz wschodnią, z przewagą wyznawców prawosławia, w dużo większym stopniu zróżnicowanego narodowościowo.
- Tolerancyjne postawy zdecydowanej większości respondentów w stosunku do przedstawicieli innych narodowości i wyznań oraz związane z tym poczucie niewielkiej konfliktowości wśród zróżnicowanych społeczności zamieszkujących Podlasie.

Bibliografia

- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, 1980, t. 1, S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Barwiński M. (2001a), *Contemporary National and Religious Diversification of Inhabitants of the Polish–Belorussian Borderland – the Case of the Hajnówka District* [w:] M. Koter, K. Heffner (red.), *Changing Role of Border Areas and Regional Policies*, „Region and Regionalism”, no. 5, Łódź–Opole, s. 180-184.
- Barwiński M. (2001b), *Stereotypy narodowościowo-religijne na Podlasiu* [w:] W. Lesiuk, A. Trzcielińska-Polus (red.), *Colloquium Opole. Polacy–Niemcy–Czesi. Sąsiedztwo na przełomie wieków*, Opole, s. 192-199.
- Barwiński M. (2001c), „*Tolerant Borderland*” – *Relations Between Multiethnic Rural Communities of Podlasie* [w:] A. Ilies, V. Bodocan (red.), *Minorities in Central and Eastern Area of Europe*, „Revista Romana de Geografie Politica”, nr 2, Oradea, Rumunia, s. 63-72.
- Chałupczak H., Browarek T. (1998), *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin.
- Eberhardt P. (1996), *Między Rosją a Niemcami*, Warszawa.
- Gloger Z. (1903), *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków.
- Hawryluk J. (1993), *Z dziejów cerkwi prawosławnej na Podlasiu w X-XVII wieku*, Bielsk Podlaski.
- Hawryluk J. (1998), „*Matorusy*”, „*bilorusy*” czy *ukrajinci*? *Kwestia narodowa na Podlasiu w XIX-XX wieku*, „*Nad Buhom i Narwoju*”, nr 3-4, 5.
- Hawryluk J. (1999), „*Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn*”. *Rusini–Ukraińcy na Podlasiu – fakty i kontrowersje*, Kraków.
- Koter M. (1995), *Ludność pogranicza – próba klasyfikacji genetycznej*, „*Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica*”, nr 20, s. 239-246.
- Kowalski M. (1998), *Wyznanie a preferencje wyborcze mieszkańców Białostoczczyzny (1990-1997)*, „*Przegląd Geograficzny*”, t. 70, z. 3-4, s. 269-282.
- Kowalski M. (2000), *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989-1998*, „*Geopolitical Studies*”, vol. 7, Warszawa.
- Makarski W. (1996), *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin.
- Mironowicz E. (1992), *Świadomość narodowa społeczności prawosławnej Białostoczczyzny*, „*Zeszyty Naukowe Instytutu Nauk Politycznych UW*”, nr 17, s. 109-142.

- Pawluczuk W. (1999), *Pogranicze narodowe czy pogranicze cywilizacyjne?*, „Pogranicze. Studia społeczne”, t. 8, s. 23-32.
- Piskozub A. (1968), *Gniazdo orła białego*, Warszawa.
- Piskozub A. (1987), *Dziedzictwo polskiej przestrzeni. Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich*, Wrocław.
- Sadowski A. (1991a), *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Kraków.
- Sadowski A. (1991b), *Spoleczne problemy wschodniego pogranicza*, Białystok.
- Sadowski A. (1995), *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok
- Sadowski A. (1997), *Mieszkańcy północno-wschodniej Polski. Skład wyznaniowy i narodowościowy* [w:] Z. Kurcz (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce, 1997*, Wrocław, s. 7-42.
- Sakson A. (1990), *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań.
- Sobczyński M. (1998), *The Historical Transborder Region of Orawa* [w:] M. Koter, K. Heffner (red.), *Borderlands or Transborder Regions – Geographical, Social and Political Problems*, „Region and Regionalism”, no. 3, Opole–Łódź, s. 141-149.
- Sobczyński M. (2000), *Struktura narodowościowo-wyznaniowa Polski*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica”, nr 3, s. 157-174.
- Sobczyński M. (2001), *The Ethnic and Religious Structure of Poland* [w:] M. Antonish, V. Kolossov, M.P. Pagnini (red.), *Europe Between Political Geography and Geopolitics. On the Centenary of Ratzel's Politische Geographie*, “Memorie Della Societa Geografica Italiana”, vol. 63, Roma, s. 639-650.
- Ślusarczyk J. (1993), *Granice Polski w tysiącleciu*, Toruń.
- Ślusarczyk J. (1995), *Obszar i granice Polski*, Toruń.
- Tomaszewski J. (1991), *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Warszawa.
- Wakar W. (1917), *Rozwój terytorialny narodowości polskiej, część II. Statystyka narodowościowa Królestwa Polskiego*, Warszawa.
- Wiśniewski J. (1970), *Podlasie* [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, Wrocław.
- Wiśniewski J. (1977), *Osadnictwo wschodniosłowiańskie Białostoczczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 4, Białystok.
- Wiśniewski J. (1980), *Zarys dziejów osadnictwa na Białostoczczyźnie* [w:] S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski (red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 14-27.
- Wyrobisz A. (1981), *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej* [w:] A. Wyrobisz (red.), *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI-XVIII wieku*, „Prace Instytutu Historycznego UW”, Warszawa, s. 173-210.